

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Valerija Huđa

**Avangardne značajke u Kamovljevim
lakrdijama i romanu *Isušena kaljuža***

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Valerija Huđa
Matični broj: 0009060878

Avangardne značajke u Kamovljevim lakrdijama i
romanu *Isušena kaljuža*

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Sanja Tadić-Šokac

Rijeka, rujan 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. O KAMOVU	2
2.1. BIOGRAFIJA I DJELA.....	2
2.2. KRITIKA O KAMOVU	8
3. KAMOV I AVANGARDA.....	17
3.1. EKSPRESIONIZAM KAO DOMINANTNA ODREDNICA KAMOVLJEVA OPUSA	19
3.2. O GROTESKNOM	23
4. AVANGARDNI ELEMENTI KAMOVLJEVIH PROZNIH DJELA	26
4. 1. KNJIGA NI ZA KOGA I ZA SVAKOGA (Groteska, ironija i logika apsurda)	26
4.2. KNJIGA LAKRDIJA.....	31
4.2.1. Katastrofa	32
4.2.2. Bitanga	35
5. ZAKLJUČAK	38
SAŽETAK.....	40
POPIS LITERATURE	41

1. UVOD

Janko Polić Kamov zauzima posebno mjesto u hrvatskoj književnosti. Smatra ga se pretečom književnog stvaralaštva avangarde. Okušao se u prozi, poeziji i drami. Djelovao je na početku 20. stoljeća, a književna kritika onoga doba nije priznavala njegov rad, štoviše mnogi su ga smatrali nekompetentnim (primjerice Matoš). S obzirom na njegov kratak životni vijek (rođen je 1886., a umro 1910.) bio je vrlo plodan književnik. Opus Janka Polića Kamova obiluje avangardnim značajkama, a cilj je ovoga rada prikazati upravo spomenute značajke, a naročito one ekspresionističke. Naime, u radu sam pozornost usmjerila prema Polićevu romanu *Isušena kaljuža* te dvjema lakrdijama – *Katastrofi* i *Bitangi*. Ostale Kamovljeve lakrdije su *Brada*, *Selo*, *Žena* i *Odijelo* te *Žalost* i *Sloboda*.

Ovaj rad započinje biografskim podacima o Kamovu koji su važni za kasniju interpretaciju njegovih djela. Naime, neki stari događaji i doživljaji iz njegova života pojavljuju se i u nekima od njegovih prozih djela. Dakle, neka od glavnih obilježja Kamovljevog opusa su autobiografijnost i autoreferencijalnost (često su promišljanja njegovih likova zapravo Kamovljevi stavovi o određenim temama). Nakon iznošenja biografskih podataka slijede kritički osvrti na Polićev rad. Mnogi su ga kritičari, njegovi suvremenici, smatrali netaleantiranim i nedovoljno dobrim književnikom. Jedan je od najgorljivijih Kamovljevih kritičara veliki Antun Gustav Matoš. U poglavlju o kritici vrlo će se detaljno analizirati stavovi tadašnjih kritičara te se navode citati iz privatnih pisama koje su kritičari međusobno razmjenjivali. Nakon toga slijedi poglavlje o avangardi. Avangarda će se najprije definirati, a zatim će se pokušati na jasan način odrediti koje su to avangardne značajke Kamovljevog opusa. Zatim slijede analize romana *Isušene kaljuže* te lakrdije *Katastrofa* i

Bitanga. Analizirajući navedena djela pokušat ću sve značajke avangarde i Kamovljeva opusa prikazati na konkretnim primjerima njegovih djela.

2. O KAMOVU

2.1. BIOGRAFIJA I DJELA

U ovome ću poglavlju nešto detaljnije pisati o Kamovljevoj biografiji jer je ona važna za razumijevanje njegovih djela. Naime, Polićevi književni ostvaraji nose autobiografske crte. Međutim, o tome će biti govora nešto kasnije u tekstu. *Janko Polić Kamov na svoj je način pisac-prokletnik: neprestano u nekakvoj unutarnjoj vrućici, s apokaliptičnom vizijom života i svijeta, bez ikakve perspektive i naslućivanja budućnosti, on se grčevito uhvatio u koštac sa svime oko sebe: društvom, njegovim moralom, literarnom tradicijom: postao je psovač i buntovnik, i sve je to do punog izražaja došlo i u njegovu djelu.*¹ Miroslav Šicel u svojoj knjizi *Povijest hrvatske književnosti (Moderna)* nadalje ističe kako je Kamov prvi cjelovitiji avangardni pisac te da dosljedno primjenjuje moderne stvaralačke tehnike.² Ostao je zapamćen kao pobunjenik protiv malograđanštine svoga vremena. *Ono po čemu je Kamovljeva pobuna neserijska jeste u prvom redu njen otvoreni, strasni iskreni oblik, njen intenzitet, njena širina, njena nekonvencionalnost(...).*³

Za početak spomenimo da je Janko Polić Kamov rođen 17. studenoga 1886. na Pećinama (Rijeka). Jankovi roditelji, Ante i Gemma Polić uz njega su imali još trinaestero djece, no, mnogi su zbog bolesti pomrli, neki prije, a neki nakon Jankova rođenja. Smrt sestre Milke opisuje u noveli *Žalost*, a očevu smrt

¹ Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti, knj. III (Moderna)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 270.

² Isto

³ Babić, D. (1984), *Janko Polić Kamov. Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 10-11(1)*, str. 234.

u *Slobodi*. Najprije se školovao u Sušačkoj gimnaziji, a nakon što je izbačen (navodno je razlog bila svađa s profesorom kojemu je u žaru sukoba pljunuo u lice⁴) odlazi na školovanje u Senjsku gimnaziju i konvikt, no ni ondje ne uspijeva završiti obrazovanje *radi nekih nediscipliniranih i protuvjerskih ispada*.⁵

Obitelj Polić bila je imućna, ali 1902. doživljava financijski krah, stoga seli u Zagreb, gdje se Janko nastavlja školovati. Dolaskom u Zagreb postaje strastveni antikhuenovac⁶ i sudjeluje u demonstracijama protiv bana Khuena-Hedervarya. Zbog sudjelovanja u prosvjedu biva utamničen na tri mjeseca zajedno sa Stjepanom Radićem i drugima.⁷ Godine 1904. napušta zagrebački dom i odlazi na putovanja s glumačkom družinom (nastupa kao šaptač u gradovima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore).⁸

Već je ranije spomenuto da u Kamovljevom stvaralaštvu možemo pronaći autobiografske crte. Primjerice, u lakrdiji pod nazivom *Katastrofa* Polić opisuje stvarni događaj koji je proživio na željezničkoj pruzi Knin – Split. Jankov brat Nikola u *Iskopinama* piše kako se nesreća dogodila baš u vrijeme kada je Janko izbivao od kuće pa se obitelj zabrinula: *U kući je nastao mir. Janko se vrlo rijetko javlja, ali nas svaka njegova razglednica raduje. Nakon kraćeg vremena uhvatio nas opet nemir i neizvjesnost. Novine donose vijest da se na pruzi Knin – Split, baš kod Klisa, dogodila teška željeznička nesreća; bura je bacila putnički voz u ponor i da ima mnogo ranjenih i mrtvih. Baš se Janko u to vrijeme, sudeći po poslanim kartama, nalazio na ovom kraju Dalmacije. (...) Nagadamo najgore kombinacije, a prihvaćamo upravo onu najgoru! Janko je poginuo! Tu našu neizvjesnost uništio je sam Janko kartom u kojoj javlja da je*

⁴ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 84.

⁵ Polić, N., *Iskopine*, str. 14. u Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.

⁶ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 84.

⁷ Isto

⁸ Isto

*izbjegao željezničku katastrofu skočivši kroz otvoreni prozor na stropu i da je ogrebao samo ruku.*⁹

Godine 1905. Kamov prvi put odlazi u inozemstvo (Venecija) k bratu Milutinu, no ubrzo se vraća u Zagreb, gdje piše prvi dio svog romana *Isušena kaljuža (Na dnu)*. Krajem iste godine ponovno odlazi u Veneciju, gdje dovršava prvi dio spomenutog romana, a do kraja 1906. za tisak priprema dvije zbirke pjesma: *Psovku i Ištibanu hartiju* te dvije drame: *Tragediju mozgova* i *Na rođenoj grudi*.¹⁰ Ta su djela izazvala pravi šok: *Sve što je god izrečeno u tim zbirkaama pjesama, u totalnoj je suprotnosti sa svim pravilima stiha, ritma i poetske motivike tipične za simolističku, odnosno secesionističku-impresionističku poeziju.*¹¹

Kamovljeva majka Gemma umire na Božić 1906., točno na prvu godišnjicu očeve smrti, a majčin će život i odnos prema bližnjima donijeti u svojoj najboljoj drami *Mamino srce*.¹² Za boravka u Veneciji pokušava sebi osigurati egzistenciju nadajući se mjestu stalnog dopisnika.¹³ U pismu bratu Vladimiru, Polić naglašava kako mu je neugodno da ga on (brat) uzdržava: *Meni bi najmilije bilo, kad bih uspio u tome da Ti što manje trošiš na mene. Ne radi se o tome da bi meni bilo neugodno primati novaca od Tebe, nego da Tebi kao čovjeku ne smetam i da ne svraćam na drugi put pravac Tvog života. Izgleda da Te ja izrabljujem i da sam neka zapreka ne Tvojooj osobi, nego Tvom životu... Za sebe ne brini više; ne smiju biti Tebi za cilj braća, treba da urediš neki drugi cilj*

⁹ Polić, N., *Iskopine*, str. 15. u: Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.

¹⁰ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 85., 86.

¹¹ Isto, str. 64.

¹² Isto, str. 86.

¹³ Isto

izvan rođenih svojih.¹⁴ Otprilike u ovo vrijeme Janko Polić počinje se potpisivati pseudonimom Kamov¹⁵, koje je preuzeto iz biblijske priče: *Glede imena 'Kamov' toliko na znanje. Kada se sijedi Noa bio napio i razotkrio golotinju, došao je njegov sin Kam i gledao u pijanog i gologa oca – onda su došli drugi sinovi, Sem i Jafet i – pokrili golotinju. Pa kad se je Noa otriježnio i doznao za ponašanje djece, rekao je: 'Blagosloven bio Sem i Jafet – i da je proklet Kam'.*¹⁶ Nakon Venecije nakratko odlazi u Zagreb, a zatim se vraća u Italiju, gdje boravi u Rimu i Firenci (u veljači 1908.). U prvoj polovici 1908. godine umire brat Milutin, a Janko ljeta 1908. i 1909. godine provodi u Puntu na otoku Krku.

U ljetu 1908. piše ciklus *Samostanske drame*, tragikomediju *Čovječanstvo* te započinje *Knjigu lakrdija*.¹⁷ U međuvremenu putuje u Torino, Marseille i Napulj, a 1909. godine završava *Isušenu kaljužu* te novelu *Žalost*.¹⁸ U Zagrebu ne uspijeva pronaći izdavača za svoja djela: *Početkom 1910. ponovo nudi svoje drame Zagrebačkom kazalištu, ali ne dobiva nikakva odgovora. Rezigniran i razočaran, razmišlja o putovanju u Španjolsku. (...) Početkom srpnja je u Kataloniji i nakon samo četrdeset dana provedenih u Barceloni, 8. kolovoza 1910., umire usamljen, duhovno iscrpljen i nepovratno razočaran. Pokopan je bez imena na javnom groblju Sud Este u Barceloni.*¹⁹

¹⁴ Polić, N., *Iskopine*, str. 32. u: Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.

¹⁵ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 85., 86.

¹⁶ Polić, Kamov, J., *Isušena kaljuža*, Sabrana djela, sv. II., Otokar Keršovani Rijeka, 1984., str. 269. u: Gašparović, D., *Kamov*, Adamić, Rijeka, 2005., str. 33.

¹⁷ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 85., 86.

¹⁸ Isto

¹⁹ Isto, str. 87.

Za razumijevanje Kamovljevog stvaralačkog djelovanja važno je napomenuti kako je bio dio skupine „Cefas“. Riječ je o prvoj avangardnoj skupini u hrvatskoj književnosti. Osim osnivača Kamova, članove su činili još i književnik Josip Baričević, pisac i pravnik Mijo Radošević, slikar Josip Moretti Zajc te nakladnik i pravnik Mato Malinar i drugi.²⁰ Skupina je osnovana u Rijeci tijekom Polićeva školovanja u Sušačkoj gimnaziji, a djelovala je i u drugim gradovima: Bakru, Senju, Zagrebu, Lokvama.²¹ Članovi grupe izražavali su svoj stav prema književnosti i umjetnosti općenito buneći se protiv malograđanštine i tradicionalnih književnih vrijednosti. Primjerice, Kamovljeva poezija *odlikuje se novim strukturalnim i kompozicijskim inovacijama*.²² U njegovim pripovijetkama prisutne su digresije, komentari, ubacivanja novih radnji, a služi se i tehnikom unutarnjeg monologa.²³ Jedan od ciljeva „Cefasa“ bilo je i rušenje Austro-Ugarske te stvaranje samostalne Hrvatske.²⁴

Janko Polić Kamov pisac je čiji je rad dugo vremena bio nepriznat ili neprepoznat. Kritičari koji proučavaju Kamovljevo stvaralaštvo slažu se da se ono i dalje treba nastaviti izučavati. Kamov je svojim djelovanjem *promijenio smjernice nacionalne literature. Time je otvorio put piscima kao što su Miroslav Krleža, Antun Branko Šimić, Gustav Krklec, August Cesarec, Ulderiko Donadini i mnogi drugi. Ti su pisci postali baštinici njegova senzibiliteta, duhovnosti i literarnog koncepta koji će osloboditi hrvatsku književnost od stega što su je sputavale. U tome je njegova veličina, hrabrost da prikazuje beskompromisnu istinu i na dnevni red stavi tabue iz sfere nacionalnih mitova i nacionalno-civilizacijskog arhetipa, čega se trebalo osloboditi kako bi se moglo krenuti*

²⁰ Isto, str. 64.

²¹ Isto, str. 65.

²² Isto, str. 66.

²³ Isto

²⁴ Isto, str. 64.

*putem modernih literatura zasnovanih na slobodnom shvaćanju umjetnosti i stečevinama zapadnih liberalnih demokracija*²⁵.

Kamov se već od ranog djetinjstva zanimao za književnost i pisanje. Nije se mogao zadovoljiti školskom lektinom, štoviše sva je preporučena djela pročitao do svoje 12. godine zahvaljujući kućnoj biblioteci.²⁶ Dostupna mu je bila strana i domaća književnost, stoga se još u ranijoj školskoj dobi počeo zanimati za Kranjčevića, koji se tada u školi nije niti spominjao.²⁷ Osim njega, cijenio je i Mažuranića. Bio je zanesen Turgenjevlevom novelom *Očajnik*, a cijenio je Zolu, Dostojevskoga, Poea i Wildea. Nikola Polić u *Iskopinama* naglašava kako Kamovljevi kritičari griješe kada kažu da mu je alkohol pomagao u stvaranju književnih djela. *Istina, dikcija mu je u Psovcu i Ištipanoj hartiji zaista pijana, no zato nije trebao proživljavati alkoholne ekscese, jer je u Starom zavjetu Svetog pisma našao dovoljno opijuma i morfija za zračenje živaca (blud, incest, onanija, sodomija itd.). Osim pijanstva i opijanja sa Starim zavjetom, opijao se Janko i alkoholom nekih autora (Oscar Wilde, E. A. Poe, F. M. Dostojevski).*²⁸

Neka su Kamovljeva djela objavljena i u inozemstvu. Pri tome valja spomenuti američke književne časopise *Grand Street* i *Partisan Review*. Njujorški časopis *Grand Street* objavio je *Slobodu*, a bostonski *Partisan Review* *Slobodu* i *Žalost*.²⁹ Urednici spomenutih časopisa naglasili su kako je *Sloboda* jedna od najvažnijih pripovijedaka suvremene svjetske književnosti.³⁰ Ta djela objavljena u književnim časopisima su *u Americi po nakladi premašile sva*

²⁵ Isto, str. 54., 55.

²⁶ Polić, N., *Iskopine*, str. 11. u: Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.

²⁷ Isto

²⁸ Isto, str. 18.

²⁹ Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010., str. 57.

³⁰ Isto

izdanja u Hrvatskoj, pa proizlazi kako je Kamov čitaniji u Americi nego u Hrvatskoj, što bjelodano pokazuju egzaktni podaci.³¹ Godine 1913. Kamovljeve *Natuknice/Acceni* objavljene su nakon njegove smrti u talijanskom futurističkom časopisu *Lacerba*, ali pod pseudonimom Gian Paolo³². Za objavljivanje je zaslužan Vladimir Čerina koji je boravio u Firenzi te se ondje susretao s talijanskim futuristima i urednikom časopisa *Lacerbe* Pappinijem.

2.2. KRITIKA O KAMOVU

U ovome poglavlju želim prikazati stav književnih kritičara, Kamovljevih suvremenika, prema njegovu stvaralaštvu. Književna mu kritika onoga doba nije bila odviše sklona, stoga je tek desetljećima nakon smrti počelo razdoblje afirmacije njegovih djela. Najvažnijim njegovim kritičarima možemo smatrati Vladimira Čerina i Antuna Gustava Matoša. Dvojica su kritičara imala potpuno drugačija stajališta kada je riječ o opusu Janka Polića Kamova. Dok ga je Čerina pozitivno ocjenjivao, Matoš ga je smatrao lošim i netaleantiranim piscem. Valja istaknuti da ga je u svojim prvim kritikama negativno vrednovao, a nešto kasnije uslijedili su blaži stavovi, ali samo nakratko.

Rosalba Asino u svome članku³³ citira dijelove pisama koje su međusobno razmjenjivali Polić i Matoš. Iz njih možemo zaključiti da je Matoš isprva imao prilično grub i nepopustljiv stav prema mladome piscu. Prva Matoševa recenzija objavljena je 1907. u časopisu *Hrvatska smotra*, a nosi naslov: *Lirika lizanja i poezija pljućkanja*.³⁴ Slijedi nekoliko Matoševih komentara o Kamovljevim

³¹ Isto, str. 63.

³² Isto, str. 64.

³³ Asino, R., *Antun Gustav Matoš prema Janku Poliću Kamovu: je li Matoš doista ispravno ocijenio Kamova?* (294 – 317) u: *Dani hvarskog kazališta/ Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Zagreb – Split, 2007.

³⁴ Isto, str. 295.

djelima: *No pročitavši – teškom mukom! – Na rođenoj grudi, Tragediju mozgova, Ištibanu hartiju i Psovku, uvjerih se da g. Polić sasvim tačno obilježava svoju poeziju ovako: Apsurd postaje pjesma moja i nema ludnice za mene. Jest, apsurd su te pjesme i te drame, nemajući ni trunka poezije iz tog prostog razloga jer nesmisao i apsurd nije poetičan, premda može biti smiješan.*³⁵

Naime, Matoš je nerijetko u kritičkim tekstovima rabio Kamovljeve izraze u svrhu ismijavanja. Njemu su trn u oku bili i časopisi poput *Savremenika*, *Pokreta* te Supilovog *Novog lista* jer su objavljivali tekstove novih mladih pisaca koji se nisu ustručavali protiviti se stavovima uglednog književnika Antuna Gustava Matoša. S političke strane nije mu se sviđala ideja što su urednici časopisa bili naklonjeni jugoslavenstvu.³⁶

Onodobno je djelovalo nekoliko mlađih književnika koji su zastupali nove, avangardne ideje. Osim Kamova, valja spomenuti Miju Radoševića i njegov roman *Karikature*. Naime, niti on nije dobivao pozitivne kritike, a sljedeći citat dio je pisma koje Ljubo Wiesner šalje Matošu:

Štovani prijatelju!

Šaljem Vam po svom obećanju roman najnovijeg 'književnika' Miška Mjajceta³⁷, vulgo Mijata Radoševića. (...) I Radošević 'pljučka i liže'. On je 'napredan'³⁸.

Matoš nije štedio na uvredama pa je u jednome članku opisivao Janka Polića kao mladoga intelektualca na sljedeći način:

³⁵ Isto, str. 296.

³⁶ Isto, str. 298.

³⁷ Ovdje se autor pisma služi Matoševim pogrdnim imenom za Radoševića koji se često potpisivao pseudonimom Mayer. Matoš je, poigravši se značenjima, rabio taj vulgaran nadimak. (Asino 2007:303)

³⁸ Isto, str. 299.

(...) nabacuje se velikim frazama, visokim 'pitanjima' i 'problemima'. (...) Impotentan pisati lijepo, on tobože principijelno piše nakaradno. Rođen mrzilac i zavidnik radi svoje nepopravljive inferiornosti (...). Kao ideal nesposobnosti uvjerava kako nije impotentan sebe radi već zbog ovih sitnih, nekulturnih prilika u našoj domovini. On je pjesnik, jer sasvim nesposoban za poeziju, književnik, jer nema pojma o pisanju. Apsurdan stvara samo apsurdnosti(...).³⁹

Janko Polić Kamov odgovara Matošu na kritiku člankom objavljenim u časopisu *Pokret: Kritike se Matoševe ne čitaju radi pisca dotičnog djela, nego radi autora dotične kritike. Matoš je nazvao moje knjige 'sumanuta i suluda djela ciničnog i do ogavnosti megalomanskog mladića' i onda sasuo na mene i ostale pogrde kao 'nedotupavi cinizam, naduveni kreteni, glupi ko toljaga, novinarski grafomani, prnjavoski klipani, telad'.* (...) Možda se varam, ali ako se ja varam, onda Matoš laže. On mi se sada može narugati i može me izgrditi: ako mi se naruga, dokazat će da sam se ja prevario i da je on slagao; ako me pogrdi, dokazat će da je bio iskren i da sam ja napisao istinu. Članak završava rečenicom: *Bilo što bilo: Matoš neće šutjeti!*⁴⁰

Rosalba Asino u svome članku zaključuje kako Kamov ima jednak stil pisanja u kreativnom književnom pisanju, pisanju polemičke naravi (kritike) ili intimnom dopisivanju (npr. privatna pisma).⁴¹

Janko Polić Kamov i sam je pisao književne kritike. Poznato je da je štovao rad Silvija Strahimira Kranjčevića. O Kranjčevićevu pjesništvu nakon njegove smrti:

³⁹ Isto, str. 300.

⁴⁰ Isto, str. 300., 301.

⁴¹ Isto, str. 302.

Kao svaka smrt i njegova nas rasplaka: kao da je umro netko od familije, drug, draga, supatnik, brat. A mi ga ne poznavasmo ni po viđenju. Pjesnik, koji nam je bio bliži od najbližih, intimniji no što smo mi sami sa sobom, umrije a da ne saznasmo nikako hoda, puši, jede⁴². (...) Poezija Kranjčevićeva stareći postaje strašnija, individualnija, psihološka i nama se čini da su ove suze što dolaze same od sebe na oči ('Što me glediš') u samosmilenju – da su ova kidanja srca ('Ženi') i tjeskobe ('Na kolodvoru') – bez osnove kakve u socijalnim nepravdama i jadima ljudi – poraznije i potresnije, jer suze rad suza, jer tjeskobe rad tjeskobe, jer kidanja rad kidanja – sve istančano i profinjeno kao umjetnost radi umjetnosti.⁴³

Kamov je Kranjčevića smatrao humanističkim intelektualnim buntovnikom, borcem protiv društvene nepravde. Upravo mu je zbog toga bio uzor. Kao književni kritičar djelovao je samostalno, imao je svoj stil te se nije pozivao niti na jednu kritičku struju onoga vremena.⁴⁴

Cjelokupni se neveliki i nesustavni kritičarski rad Polićev – objavljen uglavnom između 1907. i 1910. u Pokretu, Mladoj Hrvatskoj i Bosanskoj vili, razvija na liniji između njegovih intelektualno-racionalnih kranjčevićanskih vizija života i matoševskog, prštavog imresionističkog literarnog izraza unutar kojih okvira vri originalna nemirna i buntovna narav Janka Polića Kamova⁴⁵.

Nakon prvotnog oštrog tona međusobne rasprave, odnos Kamova i Matoša počinje se mijenjati. Pronađena pisma pokazuju da su se dvojica pisaca

⁴² Polić Kamov, J., *Silvije Strahimir Kranjčević u: Hrvatska književna kritika: Nehajev i suvremenici*, Matica hrvatska, 1964., Zagreb (Predgovor napisao i izbor izvršio Šime Vučetić), str. 329.

⁴³ Isto, str. 336.

⁴⁴ Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti*, knj. III (Moderna), Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 289.

⁴⁵ Isto

upoznala te možemo zaključiti da je njihova komunikacija postala blaža i intimnija.

Dio pisma koje Kamov šalje u Zagreb s Punta na Krku:

Dragi i poštovani Matošu,

čujem da se središ, što ti ništa ne pišem, ali ja rijetko pišem duga pisma, jer mi je uopće muka primiti pero. (...) Ako dospiješ, i ako se sjetiš, izvoli mi napisati jedan popis svih onih djela savremene i moderne literature, specijalno romanske dramske i novelističke, koje bi bilo zgodno i unosno prevesti na hrvatski pa bih o tome obavijestio Malinara, urednika i izdavača 'Moderne biblioteke. Gosp. Ocu izruči moj pozdrav s veleštovanjem. (...) Želim ti već sada sretan Uskrs i primi najsrdačniji pozdrav sa štovanjem od Janka Polića'.⁴⁶

U travnju 1910. Matoš objavljuje članak koji je objavljen u *Hrvatskoj slobodi*. U njemu pomirljivijim tonom piše o mladim piscima Poliću i Radoševiću:

Gg. Mijo Radošević i Polić Kamov pružiše mi desnicu premda sam ih nekad u polemikama sa 'Pokretom' užasno peglao. Taj veledušni čin mlađih novinarskih i literarskih drugova je najsvjetliji momenat u mojoj feljtonističkoj karijeri i služi gg. Radoševiću i Poliću više na čast nego meni ... (...). Mada sam ocijenio prve knjige tih omladinaca kao pretenciozne neuspjelosti, karikirajući ih štoviše kao strašan 'exemplum' drugim svircima i proletercima, ja nikad nisam posumnjao da bi ti madi ljudi s vremenom, trudom i iskustvom mogli dati

⁴⁶ Asino, R., *Antun Gustav Matoš prema Janku Poliću Kamovu: je li Matoš doista ispravno ocijenio Kamova?* u: *Dani hvarskog kazališta/ Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Zagreb – Split, 2007., str. 305., 306.

*uspjelih stvari. Nisam sumnjao o njihovom talentu, ali mi se činio na sasvim krivom putu.*⁴⁷

Nakon Polićeve smrti objavljen je nekrolog u *Vijencu*, a Matoš je u njemu isticao kako je upravo on zaslužan za to što se Polić posvetio prozi, a ne pjesništvu te da je on (Matoš) izvršio velik utjecaj na njega kao pisca. Isto tako, smatra da je Kamov donio pogrešnu odluku kada je boravio u inozemstvu jer je ondje teško živio: *Njegovi prvi lirski pokušaji nađoše nekad u meni nemilosrdnog kritičara, ali Polić mi se baš za okrutnost mog negativnog suda vrlo kavalirski zahvalio. (...) Od te zablude sam ga vrlo radikalno izliječio, uputivši ga prozi, naročito eseju i novinskom feuilletonu, u kojemu je u posljednje vrijeme tako sjajno uznapredovao da je u njemu Pokret izgubio najbriljantnijeg kroničara mlađe generacije. Umro, poginuo u času kada je našao svoju literarnu formu i naučio dobro pisati. Njegovi posljednji članci o Orianiju (Savremnik) i o S. S. Kranjčeviću (Bosanska vila), puni su već sasvim osobnog, originalnog stila, kojim se i ja mogu ponositi, jer se Polić priznavao mojim novinarskim – ne velikim đakom, već mlađim prijateljem, pa kod ove mlade i tragične smrti osjećam teški, nenadoknadivi gubitak srodne duše (...). On je ipak otišao, ne sluteći da ga na daleke putove i vidike ne zove život nego smrt.*⁴⁸

Nakon Polićeve smrti Matoš u *Obzoru* opet o njemu piše na grublji način. Sljedeći citati zapravo su dijelovi Matoševa prikaza o Čerininoj monografskoj studiji u kojoj problematizira Kamovljev opus. Matoš je, naime, smatrao da pisac poput Kamova ne zaslužuje tako opširnu studiju te da je i sam autor monografije premlad da bi se upustio u toliko zahtjevan posao.

⁴⁷ Isto, str. 308.

⁴⁸ Isto, str. 311.

*Janko Polić Kamov nije zanimljiv onim što je dao, već onim što bi literarno nesumnjivo bio s vremenom stvorio, pa životom svojim. Bijaše od onih što nikako ne mogu disati u skućenim našim prilikama, pa se vječno bunio i putovao po inozemstvu, i tu je (u Barceloni) od bijede u bolnici umro.(...) Polićeva tragičnost je u samoobmani da se u inozemstvu može a u domovini ne može živjeti kao književnik. (...) Ostavio je malo, gotovo ništa: tražio je originalnost koju je prije smrti tu i tamo našao tak kao novelist i novinar. To je odviše malo za književnu našu povijest koja ne cijeni pisca po željama već po gotovim djelima. (...) Vladimir Čerina je čovjek vrlo mlad, tako mlad da se uz najbolju volju nije mogao spremati za literarni posao koji traži mnogo više znanja i iskustva. (...) Polić Kamov nije uspio ni kao dramatičar ni kao lirik, poginuvši u času kada je tek našao svoj novelistički izraz i svoj personalniji stil u feljtonu. Njegovo djelo je neuspjelo jer je improvizirano, dakle tek skicirano i nedotjerano, i jer je tragični mladi pisac, sudeći po njegovim spisima, dijelio – poput futurista – mišljenje da se abnormalne i konfuzne, nelogične i nesvjesne pojave i senzacije najbolje opisuju stilom abnormalnim, konfuznim, nelogičnim i neliterarnim.⁴⁹ Dakle, iz prethodnog možemo zaključiti da A. G. Matoš nije ozbiljno shvaćao Polićeva književna nastojanja, smatrajući ih improviziranima i neliterarnima. Također je negativno ocijenio i Čerininu monografsku studiju naziva *Janko Polić Kamov*.*

U članku *Kamov, Čerina i Krleža* Tatjane Stupin Lukašević pojašnjava se odnos među trojicom autora te se pokušava odgonetnuti koliko je sam Krleža znao o Čerininoj studiji (*Janko Polić Kamov*, 1913.). On ju je na neki način prešutio te nije poznato da je ikada o njoj pisao. Zanimljiva je činjenica da su se Čerina i Krleža osobno poznavali (upoznali su se za vrijeme gimnazijskog školovanja u Zagrebu), stoga je opravdano vjerovati da je Krleža znao za Kamovljeve neobjavljene rukopise jer ih je Čerina dobio od Polićeva brata.

⁴⁹ Isto, str. 313., 314., 315.

Smatra se da je Krleža spomenutom studijom bio i literarno inspiriran⁵⁰. Čerina je kao kritičar izuzetno cijenio Kamova te u svome radu (*Janko Polić Kamov*, 1913.) navodi: *Ja sam čekao misleći da će tko drugi bolji i spremniji od mene da piše o Poliću jer ja sam, kao danas i prije držao da je on bio jedna od najinteresantnijih, najoriginalnijih, najkompliciranijih, najmodernijih i najsnažnijih ličnosti u cijelom našem životu i u cijeloj našoj književnosti.*⁵¹

On u uvodu svoje knjige izražava žaljenje zbog toga što su Kamovljevi kritičari uskraćivali njegovo priznanje te ga postupno zaboravljali.⁵² Čerina je već tada (netom nakon Polićeve smrti) govorio o ignoriranju njegove pojavnosti u hrvatskoj književnosti, međutim umjesto buđenja intelektualnih krugova dolazi do obrnute reakcije:

*Umjesto osviještanja hrvatske inteligencije i poticaja na ispravljanje nepravde te afirmiranja i postupnog tiskarskog objelodanjivanja literature Janka Polića, dogodio se neshvatljivi obrat prešućivanja prvog hrvatskog protoavangardista Kamova, izravno usmjeren k svojevrsnom cenzuriranju i retardaciji povijesti hrvatske književnosti, samim time i europske koji je trajao gotovo pola stoljeća.*⁵³

Nudi nam se zaljučak da je Vladimir Čerina izuzetno cijenio Kamovljevo stvaralaštvo te da mu je on na neki način bio uzor. S druge strane, strahovito mu je smetalo to što su ga onodobni časopisi i kritičari ignorirali (osobito nakon smrti). Čerina zamjera i Krleži i drugima što nisu ni na koji način bili zainteresirani za proučavanje Polićevih djela. S obzirom na to da su Čerina i

⁵⁰ Stupin Lukašević, T., *Kamov, Čerina i Krleža*, Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, 25(1), 2013., str. 61.

⁵¹ Isto, str. 65.

⁵² Isto

⁵³ Isto, str. 66.

Krleža bili vrlo bliski, neobično je da Krleža baš nikada nije htio govoriti niti o Kamovu niti o Čerininoj monografskoj studiji (*Janko Polić Kamov*).

Krleža je kratkovidnim stoičkim bojkotom reagirao na Čerinina isticanja iznimne književne, umjetničke kreativnosti, ali i individualne osjećajnosti, etičnosti Janka Polića Kamova kojima je kontrapunktirao posvemašnjem udvorničkom farizejstvu u onodobnom hrvatskom kulturnopovijesnom kontekstu. Usprkos tim napisanim istinama, Krleža je nijemo i dugovječno proživio kraj njih, opredijelivši se apsurdno za – šutnju, odnosno svojevrsnu hrvatsku književnu laž.⁵⁴

⁵⁴ Isto, str. 68.

3. KAMOV I AVANGARDA

Kamovljevo književno djelovanje vezano je uz avangardu, stoga ću najprije govoriti nešto općenito o pojmu avangarde, a nakon toga o hrvatskoj avangardnoj književnosti, u čemu ću se prije svega služiti knjigom *Hrvatska književna avangarda* Gordane Slabinac. Nakon toga pokušat ću značajke avangardnih pravaca povezati s Polićevim djelima.

Zahvaljujući Vladimiru Čerini, Kamovljevo se ime najčešće veže uz talijanski futurizam i smatra ga se pretečom hrvatskog futurizma. Međutim, ograničavanjem Kamovljeva djela na futurizam, tom bi desetljećima zanemarivanom hrvatskom književniku bila učinjena znatna nepravda. Naime, uz futurizam, Kamov svojim opusom anticipira avangardu u cjelini.⁵⁵

Gordana Slabinac, autorica knjige *Hrvatska književna avangarda* navodi da pojam *avangarda* dolazi iz srednovjekovnog francuskog vojnog izraza (*na oružje!*), ali je s vremenom promijenio značenje i počeo se rabiti za napredne stavove u politici, književnosti ili umjetnosti općenito. Označava pobunu protiv tradicije i ustaljenih autoriteta prošlosti.⁵⁶ Razni teoretičari rabili su različite izraze za ovo književno razdoblje, primjerice Aleksandar Flaker rabi izraz *poetika osporavanja*, a njemački proučavatelj Peter Bürger i rumunjski teoretičar Adrian Marino služe se imenom *poetika novog*.⁵⁷

⁵⁵ Polić, I. (2017), *Janko Polić Kamov – ususret avangardi. Anafora : Časopis za znanost o književnosti*, 4.(1.), str. 131.

⁵⁶ Slabinac, G., *Hrvatska književna avangarda (Poetika i žanrovski sistemi)*, August Cesarec, Zagreb, 1988., str. 15.

⁵⁷ Isto, str. 39.

Pojam *avangarda* može se rabiti kao nadređeni književnopovijesni pojam za književne pokrete i skupine iz prvih desetljeća dvadesetog stoljeća.⁵⁸ Dakle, odnosi se na umjetničke i književne pokrete koji su u Europi djelovali otprilike od 1910. do 1930. godine. Često su imali izazovne programe i manifeste⁵⁹, a tim je avangardnim pokretima, kao što su dadaizam, ekspresionizam, nadrealizam i futurizam, zajednički otpor prema tradiciji.⁶⁰ Avangarda u sebi sadrži otpor prema okamenjenim strukturama, estetizmu te teži prema eksperimentu.⁶¹ U avangardna književna djela unose se novi sintaktički odnosi, razbija se standardni književni jezik te se zanemaruju kategorije vremena i prostora⁶², a kasnije ćemo vidjeti da su neke od tih značajki sadržane u Kamovljevom romanu i lakrdijama.

U knjizi *Hrvatska književna avangarda* autorica navodi eksplicitne i implicitne odrednice hrvatske avangarde. Eksplicitne odrednice odnose se uglavnom na manifestne proglose koje ujedinjuje sličan poetički interes, odnosno borba za sličan književni ideal.⁶³ Za avangardu su tipični brojni časopisi koji svojim manifestivnim tekstovima žele polemizirati o avangardi. Kao primjer autorica navodi Matošev tekst iz 1913. pod nazivom *Futurizam*, gdje on piše o tada novom književnom pokretu u Italiji: *Futuristički pokret nije dakle tako bezazlen i smiješan kako to misle naši novinari (...) futurizam nije samo revolucija literarna ili artistska, već cijeli sistem, pokret istodobno politički, filozofski i socijalan (...).*⁶⁴

⁵⁸ Isto, str. 29.

⁵⁹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4808>

⁶⁰ Polić, I. (2017), *Janko Polić Kamov – ususret avangardi. Anafora : Časopis za znanost o književnosti*, 4.(1.), str. 130.

⁶¹ Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti*, knj. III (Moderna), Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 261.

⁶² Isto

⁶³ Slabinac, G., *Hrvatska književna avangarda (Poetika i žanrovski sistemi)*, August Cesarec, Zagreb, 1988., str. 64.

⁶⁴ Isto, str. 65.

Matoš je uočio osnovnu intenciju avangarde – prožeti sve sfere ljudske djelatnosti i stopiti se sa životom mijenjajući ga iz temelja.

Implicitne je odrednice, uglavnom, teže islijediti, teže ih je razlučiti od onih tradicijskih, ako nisu naprosto eksplicitne poetičke poruke, pa i ne pridonose umjetničkoj vrijednosti i zaokruženosti djela, već se prije stapaju s programatskim interesom razdoblja (...).⁶⁵

Avangardni pokreti javljali su se, osim u književnosti, i u drugim umjetnostima, prvenstveno likovnoj. Primjerice, kubizam francuskog slikarstva utjecao je na ruski futurizam u likovnim umjetnostima i književnosti (tzv. kubofuturizam). Talijanski futurizam vežemo uz književnost, međutim svoje je domete ostvario i u slikarstvu i glazbi. Ekspresionizam je, za razliku od futurizma naginjao duhovnosti, a konstruiran je u njemačkoj likovnoj umjetnosti, kazalištu i filmu. Predstavnici dadaizma djelovali su u skupini „Dada“ pred kraj Prvog svjetskog rata (žarišta su bila Zürich i Berlin). Nadrealizam se iz Pariza širio 1920-ih i 1930-ih godina.⁶⁶ U Hrvatskoj se avangarda pojavljuje prilično rano, primjerice u djelima Antuna Gustava Matoša ili Janka Polića Kamova rubni su dodiri s futurizmom i kubizmom. Nadrealističke značajke prepoznaju se u djelima Drage Ivaniševića ta Radovana Ivšića.⁶⁷

3.1. EKSPRESIONIZAM KAO DOMINANTNA ODREDNICA KAMOVLJEVA OPUSA

U ekspresionističkoj fazi hrvatski su pjesnici pokrenuli nekoliko potencijalno ekspresionističkih časopisa: *Kokot*, *Vijavica*, *Juriš*, *Plamen*. Na

⁶⁵ Isto, str. 64.

⁶⁶ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4808>

⁶⁷ Isto

njemačkom ih je govornom području bilo puno više: *Der Sturm, Die Aktion, Der Ruf, Revolution, Der Orkan* i dr.⁶⁸

U ekspresionističkih pjesnika javljaju se motivi žene-bludnice (Kamov, Krleža), motiv velikoga grada, rat (Prvi svjetski, naročito kod Krleže) te likovnost pjesničkog izraza.⁶⁹

Za hrvatske je ekspresioniste karakteristično eksperimentiranje u stilu pisanja te unošenje različitih motiva – od vječnih do civilizacijskih. Njihov stil obilježava groteska, sablasno ridanje (npr. u Kamovljevoj drami *Mamino srce*), rezignacija (npr. u Krležinom djelu *Bitka kod Bistrice Lesne*), pomirenje sa smrću (npr. kod pjesnika Šimića), motiv samoubojstva i sl.⁷⁰ Jedan je od izvora inspiracije ekspresionističkih književnika Biblija iz koje potječu biblijski motivi. Biblijski su motivi posebice vidljivi u Kamovljevoj lirici (npr. *Pjesma nad pjesmama* iz pjesničke zbirke *Psovka* i sl.). Nikola Ivanišin izdvaja nekoliko autora čiji rad obilježavaju ekspresionistička obilježja, a neki od glavnih motiva su im: žena, domovina i bog. Izdvojeni autori te skupine su Ante Kovačić, Silvije Strahimir Kranjčević, Janko Polić Kamov, Miroslav Krleža te A. B. Šimić i A. G. Matoš. Treba istaknuti da navedeni pjesnici nisu realizirali ekspresionistički lirski stil, to je uspjelo jedino A. B. Šimiću. Kod ostalih je ekspresionizam jedna od faza u njihovu pjesništvu.⁷¹

U jednoj od najpoznatijih Kamovljevih pjesama pronalazimo spomenute biblijske motive (iskazani u naslovu) te motiv žene. Riječ je o *Pjesmi nad pjesmama*:

*Podimo, Ciganko moja, crna ljubavi moja;
potamnijela je put tvoja i oči su tvoje crne;*

⁶⁸ Ivanišin, N., *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 123.

⁶⁹ Isto, str. 125.

⁷⁰ Isto, str. 8., 9.

⁷¹ Isto, str. 76.

*noge su ti išarane i masna je kosa tvoja;
sva si crna, sva si divlja, o crna ljubavi moja.*⁷²

Motiv se domovine u Kamovljevu pjesništvu doživljava kao nešto negativno. U pjesmi *Finale* iz zbirke *Psovka* taj je motiv doživljen kao grob:

*Grob je dom moj – veliko grobište duša.*⁷³

*J. P. Kamov ne kritizira, ne zgraža se, ne spoznaje – on naime psuje! Psovka nije samo naslov njegove pjesničke zbirke nego je i bit njegove poezije.*⁷⁴ Kamov u *Pjesmi nad pjesmama* motiv boga doživljava kao prazninu:

*Nema krvi u tijelu njihovom i prazna je duša njihova ko bog.*⁷⁵

Motiv crne boje proteže se Polićevom lirikom: crne ruke, crni prsti, crna ljubav, crni cjelovi. Ekspresionističke motive očajja, srdžbe, boli, krika, raspadanja možemo prepoznati u već spomenutoj Polićevoj pjesmi *Finale*:

*Pjevaju usne moje i pjesma je moja psovka;
Ona je očaj i bijes i srdžba je u boli njezinoj;
Kratka je i mahnita ona ko krik probuđenoga u grobu. (...)
Hoće li naći raščupane usne i raskidano tijelo moje?*⁷⁶

U Kamovljevu je proznom izričaju realna zbilja ispremiješana s ekspresionističkom maštom, a glavno stilsko sredstvo je groteska⁷⁷. Na konkretnim primjerima u nastavku rada bit će prikazani ekspresionistički groteskni opisi, posebice u lakrdijama.

⁷² Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str. 46.

⁷³ Isto, str. 55.

⁷⁴ Ivanišin, N., *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 33.

⁷⁵ Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str., 47.

⁷⁶ Isto, str. 55.

⁷⁷ Ivanišin, N., *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 101.

Za Kamovljev opus karakterističan je motiv pobune. I sam je često u svojim djelima isticao da analizira sebe, što znači da su misli njegovih glavnih likova, pobunjenika, misli koje izriče o sebi samome. Kamov se samoanalizom bori protiv svijeta oko sebe, a njegova psovka postaje pjesnički jezik, jezik očajnika. Kamovljev je izraz krik, povik i psovka (ekspresionističke značajke) naročito u pjesništvu. Pjesničke slike *prepune su vike, dreke, vriskanja i kričanja*.⁷⁸

U književnom stvaralaštvu Janka Polića Kamova pronalazimo i futurističke značajke. Futurizam ne želi samo prekinuti s tradicijom, nego želi izmijeniti književnost i na planu izraza: ukida se sintkasa, ograničavaju se pridjevi i prilozite se omalovažavaju i preziru klasične i romantične poetike.⁷⁹

Kamov, za razliku od futurista, nije pretjerano antitradicionalan jer ne razbija sintaksu i nije ekstremno naklonjen motivima iz tehnike i mehanike, međutim Iva Polić ističe da bi se zbog svog osobitog jezika i odnosa prema društvenoj represiji mogao smatrati futuristom.⁸⁰ Nadalje navodi da Kamova i futurizam povezuje potpuna lišenost patetike. Kamov izražava svoju borbu protiv društvene hipokrizije, učmalosti i dogme.⁸¹

Međutim, kritika se slaže u jednome – futurizmom ne možemo označiti njegovu poetiku. On ne odbacuje tradiciju u potpunosti, kao što to žele futuristi. No, Vladimir Čerina, inače veliki pobornik futurizma, smatrao je drugačije. Naime, bio je mišljenja da je Kamov *preteča i vjesnik savremenog futurizma*. Čerina o Kamovljevoj poeziji: *ona bijaše pljuska (...) jedan bič, osvetnički, nebeski, bogovski bič na naše društvo koje njemu bijaše bezbojno, bezidejno,*

⁷⁸ Polić, I. (2017), *Janko Polić Kamov – ususret avangardi*. *Anafora : Časopis za znanost o književnosti*, 4.(1.),str. 134., 137.

⁷⁹ Petrač, B., *Futurizam u Hrvatskoj*, Matica hrvatska – Ogranak Pazin, 1995 , str. 15.

⁸⁰ Polić, I. (2017), *Janko Polić Kamov – ususret avangardi*. *Anafora : Časopis za znanost o književnosti*, 4.(1.),str. 132.

⁸¹ Isto, str. 135.

*crvljivo, trulo, anacionalno, bez osjećaja za veliko, za muževno, bez smisla za dobro i čestito, bez želje za zdravo, bez čežnje za jako, za bujno, za silno, gordo, divsko, herojsko. Ona bijaše jedan raspukli, promukli i očajni krik duše usamljene u noći (...).*⁸²

3.2. O GROTESKNOM

Za početak valja objasniti što zapravo označuje pojam groteskno, tj. što podrazumijeva. Autorica članka *Začinjavci grotesknog*, Dunja Detoni Dujmić, poziva se na teoretičara Carla Pietzckera te ističe da se groteskno ne treba smatrati književnom vrstom ili stilskim stanjem, nego stilskim djelovanjem koje očekuje recipijentovu reakciju.⁸³ Dakle, nije bitno je li djelo groteskno, već djeluje li groteskno na primatelja, tj. čitatelja književnog teksta. Dunja Detoni Dujmić piše o intendiranim groteskama, a za njihovo tumačenje rabi pojmove implicitni i eksplicitni čitatelj koje preuzima iz estetike recepcije. Te je pojmove uveo Wolfgang Iser kako bi objasnio oblikovanje značenja književnog djela tijekom procesa čitanja.⁸⁴ Prema estetici recepcije, tekst ne postoji odvojen od čitatelja, a ostvaruje se činom čitanja.

Autorica spomenutog članka na ovaj način definira pojam implicitni čitatelj: *Implicitni je čitalac pretpostavljeni uvjet djelovanja koji se čita iz različitih slojeva umjetničke strukture. On postoji u okviru književno imanentnog vidokruga očekivanja te je predorijentirana, ali ne i definirana aktualizacija značenja.*⁸⁵ S druge strane stoji *eksplicitni čitalac, povijesno i društveno određen*

⁸² Petrač, B., *Futurizam u Hrvatskoj*, Matica hrvatska – Ogranak Pazin, 1995., str. 62.

⁸³ Detoni Dujmić, D., *Začinjavci grotesknog*, Forum 22 (1983.), knj 46, br. 11-12, str. 822.

⁸⁴ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52134>

⁸⁵ Detoni Dujmić, D., *Začinjavci grotesknog*, Forum 22 (1983.), knj 46, br. 11-12, str. 823.

*tip receptora sa svim datostima subjektivne i objektivne ovisnosti, ukratko, aktualizator teksta.*⁸⁶

Stoga, implicitni je čitatelj na neki način dio teksta, iz njegove se pozicije ne iščitava dublje značenje. Pozicija eksplicitnog čitatelja pretpostavlja čitatelja koji je društveno i povijesno određen te ima horizont očekivanja koje je potreban za iščitavanje značenja. Praznine u tekstu čitatelj ispunjava svojom maštom i na taj način proizvodi značenje.⁸⁷ Svaki čitatelj razumijeva tekst na svoj način, što znači da se iz jednog teksta može prozvesti više različitih značenja. Za stvaranje značenja određenog književnog teksta potrebna je suradnja implicitnog i eksplicitnog čitatelja.

Nadalje, u članku *Začinjavci grotesknog* naglašava se da eksplicitni čitatelj intendirane groteske može primati preko makrostrukturnog i mikrostrukturnog plana. Makrostrukturne groteske odnose se na cjelokupnu strukturu određenog književnog djela, a ne samo na njegove dijelove. Za razliku od makrostrukturnih, mikrostrukturne groteske odnose se na neke elemente strukture, ali ne i na cjelokupni književni tekst. Mikrostrukturna se groteska, primjerice, može odnositi na devijantnost karakterizacije lika i sl. Uz mikrostrukturnu se devijantnost vežu dva pojma: redukcija i hiperbolizacija.⁸⁸ Postupak redukcije *provodi se tehnikom sažimanja i kontaminiranja, a rezultira stiliziranom jednodimenzionalnošću likova, motiva i sižea*⁸⁹. U članku se kao primjer postupka redukcije, među ostalim, navodi i Kamovljeva *Katastrofa* jer u toj noveli glavnome like, koji je i pripovjedač, nedostaju određene prirodne osobine pa dobivamo dojam kako je pripovjedačev stil beščutan, reporterski i

⁸⁶ Isto

⁸⁷ <http://proleksis.lzmk.hr/129748/>

⁸⁸ Detoni Dujmić, D., *Začinjavci grotesknog*, Forum 22 (1983.), knj 46, br. 11-12, str. 825.

⁸⁹ Isto

neprirodan. Pripovjedač bez osjećaja samo navodi gole činjenice opisujući željezničku nesreću koju je doživio na svome putovanju. Postupak hiperbolizacije izaziva iznevjerena očekivanja u čitatelja. Česta pojava pri hiperboličkim groteskama su usporedbe u kojima se miješaju ljudsko, živo i neživo⁹⁰: primjerice, neživo ili životinje poprimaju ljudske osobine. Hiperbolizacija se može iskazati karakterizacijom likova, motivacijskim postupcima te ju je moguće iskazati i na planu jezika. Hiperboličke karakterizacije su specifične po tome što su likovi dehumanizirani, motivi se ne nadovezuju kauzalnim slijedom, a na jezičnom planu dolazi do igranja riječima istog ili sličnog značenja.⁹¹ Kasnije će u radu biti govora o grotesknom na konkretnim primjerima iz Polićevih djela. Za njega je to izraz pobune protiv ljepote koju ironizira i pobija svojim stilom pisanja. Osim grotesknog, za razumijevanje Kamovljeva književnog opusa, a posebice romana *Isušena kaljuža*, važno je spomenuti i pojmove anarhija i apsurd (logika apsurda). Potonjih se pojmova i sam autor dotiče u navedenom romanu: *Jedna riječ, što je pala iz nečijih ustiju poput cekina, zaokupi njegove poglede, želje, ruke i strasti. Anarhija!*⁹² *Ova je tvoja 'filozofija psihologije iliti logika apsurda' ludost!*⁹³ Kao što je već ranije u radu naznačno, Kamov se bunio protiv ljepote, logike i smisla. Zbog toga ga se smatra posebnim i avangardnim, a zbog toga ga se i kritiziralo. Bio je izoliran slučaj u hrvatskoj književnosti. *Oblikujući se životno i književno u prijelomnu dobu moderne, prvoga desetljeća 20. stoljeća, Janko Polić od početka svoga pisanja (samo)svjesno odbacuje njen artizam i na njemu utemeljenu estetičku konvenciju. Za svoj duhovni prostor odabrao je osamu, prokletstvo i izopćenje.*⁹⁴

⁹⁰ Isto, str. 827.

⁹¹ Isto, str. 830.

⁹² Polić Kamov, J., *Isušena kaljuža*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str. 93.

⁹³ Isto, str. 103.

⁹⁴ Gašparović, D., *Kamov*, Adamić, Rijeka, 2005., str. 33.

4. AVANGARDNI ELEMENTI KAMOVLJEVIH PROZNIH DJELA

4. 1. KNJIGA NI ZA KOGA I ZA SVAKOGA⁹⁵ (Groteska, ironija i logika apsurdna)

Roman *Isušena kaljuža* pisan je između 1906. i 1909. godine, a prvi je put objavljen tek 1957. Sam naslov romana na neki način sugerira ideju katarze.⁹⁶ U romanu se analizira, tumači i objašnjava da bi na kraju došlo do svojevrsne spoznaje. Glavni lik Arsen neprestano analizira, ironizira i propituje da bi na koncu prihvatio ravnodušnost i rezignaciju. Cijelo je djelo na neki način parodija psihoanalize.⁹⁷ *Kaljuža je zapravo samo simboličan naziv za kaos koji on osjeća u svojoj psihi i koji pokušava istražiti ili isušiti.*⁹⁸

Podijeljen je na tri dijela: *Na dnu*, *U šir* i *U vis*. Na početku prvoga dijela saznajemo da je Arsenovo zdravlje narušeno, a ta se njegova bolest (tuberkuloza) kao motiv proteže cijelim romanom: *U malenoj, ispratoj flašici poslao je Arsen nekoliko pljuvački na analizu svojemu liječniku. On je bio dobio plućni katar, izbacujući dnevno čitave tucete žutih i punih komada.*⁹⁹

Arsenovi obiteljski odnosi vrte se oko majke udovice, brata Julija, s kojim nije u bliskoj vezi te sestre Jelke koja je u braku s njemu mrskim profesorom Magdićem: *Njegova majka bijaše kao svaka majka. Udovica od dvije godine, življaše nešto od pripomoći bratove, nešto od starijeg sina prehranjujući sa tim i Arsena. On se nazad nekoliko mjeseci vratio kući ostavivši svoj agentski posao,*

⁹⁵ Popović, B., *Ikar iz Hada*, Kolo, Zagreb, 1970., str. 61.

⁹⁶ Popović, B., *Ikar iz Hada*, Kolo, Zagreb, 1970., str. 65.

⁹⁷ Isto

⁹⁸ Serjanović, B., *Modernizam u romanu Isušena kaljuža Jana Polića Kamova*, Adamić, Rijeka, 2001., str. 40.

⁹⁹ Polić Kamov, J., *Isušena kaljuža*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str. 11.

a oboliv ostade tako. (...) Njegov brat Julije bijaše trgovac. Braća bijahu u prikrivenoj antipatiji: bijahu tuđinci po idejama i nagnućima, a osjećahu vez krvi, jednih roditelja i jednoga stola. Sestru Jelku rijetko vidjevaše i zato je prama njoj bio puniji stiskajući joj katkad bijelu, pjenušavu ruku, kao da ga baš podilazi ljepota sterilne žene koja je družica strancu, profesoru iz povijesti i ljubomornome učenjaku s vječno nakupljenim obrvama.¹⁰⁰ Njegovu obitelj čine još ujak i njegova žena, milostiva Gorup: Ujak bijaše sasma drukčiji. Po zanimanju graditelj, bijaše u razgovoru prostak, sa ženom žandar, u politici cinik, u vicevima bez duha, a u samome životu jedan ogroman vic.¹⁰¹

Osim s obitelji, Arsen održava odnose s dvojicom prijatelja – Nikšićem i Markom Božićem. Neprestano osjeća nepripadnost, smatra da ga nitko ne razumije te proklinje zakon i svaku logiku: *Koliko sam puta poželio da sam nezakonito dijete, da ne nosim zakon od poroda na sebi! Gnječi me zakonitost svojom antipatijom! Da mi je mutan izvor, da nemam nikakvih veza, da je prošlost crna ko duša. Crna ko duša... Onda bih bio slobodan u toj zemlji... A sad me hvata bijesna želja otići nekud daleko, u drugi svijet, druge ljude, sasma druge, koji neće znati, okle sam, što sam i kakav sam.¹⁰²*

Arsen Toplak silno je želio otkriti mrlje iz života svojih roditelja na temelju njihovih pisama koja su u mladosti međusobno razmjenjivali. Nije mogao podnijeti činjenicu da su cijeloga života bili jedno drugome vjerni. Prezirao je čistoću i postojanje morala. *Želio je nešto otkriti, nešto novo, nešto osobito, što bi zamutilo pojam o majci, ovu i njegovom životu. (...) Želio je naći bar riječ, što bi zanašala na nešto neskladno i tajno, ali sve bijaše jasno. Kako*

¹⁰⁰ Isto, str. 13.

¹⁰¹ Isto, str. 14.

¹⁰² Isto, str. 24.

*je vjerno tekao njihov bračni život. Čista li kreveta! O čistoćo!(...) Stidim te se, nevinosti! Stidim!*¹⁰³

Prvi dio romana, *Na dnu*, nešto je konzistentniji od drugoga, a naročito trećega. Međutim, valja naglasiti da ne možemo govoriti o fabuli u ovome djelu jer ona zapravo ne postoji. Nema tipične radnje niti fabule, u središtu pozornosti su Arsenova stanja svijesti i njegova promišljanja o ljudima, muškarcima, ženama, smislu života, psihologiji i slično. Također, prvi dio romana od ostalih dvaju razlikuje se po tome što je pisan u trećem licu. U prvome dijelu koliko-toliko možemo pratiti događaje u Arsenovu životu. Opisuju se obiteljska druženja i ručkovi te razgovori s prijateljima Božićem i Nikšićem u gradskim kavanama i krčmama. U sljedećim dvama dijelovima naglasak je na stanjima svijesti i promišljanjima.

U dijelu *Na dnu* umetnuto je nekoliko zasebnih priča koje nemaju veze s glavnom radnjom. Pripovjedač navodi neka svoja prisjećanja iz života i detaljno ih opisuje. Primjerice, prisjeća se djevojke Mite koja bijaše u njega zaljubljena. Zatim, umetnuta je crtica o njoj i njemu. *Ona: Moglo bi vam škoditi. On: Molim? Ona: Ne valja previše čitati.*¹⁰⁴ Nakon te crtice navode se zapisi o Arsenovim spolnim ljubavima, a svaka priča ima svoj naslov, npr. *Prva spolna ljubav: Adela, br. 4., Glumica Zora J. Primorska varoš*, itd. Druga vrsta umetnutih priča su Arsenovi snovi. Snovi su izraz podsvjesnog, što možemo povezati s avangardnim pravcem nadrealizmom. Jedan je san o bratu, a drugi o sestri i njezinom mužu. Sanjao je da joj je muž mrtav, a on je imao spolni odnos s Jelkom: *Vidio sam (u snu!) kao kroz san (!!) i umorenoga profesora, ali ga odmah zastre sestra. U kutu koitirah s njom. Bez stida. Ali što je glavno, ni ona se nije stidjela...Tu se probudih, a san je bio tako vruć, te sam i na javi vjerovao*

¹⁰³ Isto, str. 27.

¹⁰⁴ Isto, str. 38.

*u ozbiljnost sna (!!!). Ka pak sklopi oči, snivah potpunoma isto, u tančine.*¹⁰⁵ Jedna od umetnutih priča je i ona o Emanuelu i Adeli. S prijateljem Nikšićem raspravlja o svojim snovima. Smatra da je svatko duboko u sebi zločinac: *Rekoh ti neku večer da smo mi svi perverzni zločinci u sebi. To se je kod mene manifestiralo u snu. U zbilji, realnosti, to se manifestirat nije moglo, jer je realnost čitavi moj odgoj, društvenost i položaj u društvu.*¹⁰⁶ Drugi dio prvoga dijela govori o Arsenovu odlasku na liječenje. Ondje se sastaje sa gospodinom Savićem, njegovom kćeri Lizom i slikarom Rubellijem. Dane provodi razgovarajući s Rubellijem i dopisujući se s Lizom. S Rubellijem raspravlja o umjetnosti, bolesti, psihologiji, apsurd. Saznajemo da se bavi pisanjem, tj. da je pjesnik: *Pišete li vi što? – Pjesme. – Govorahu obojica uzbuđeno. – Što pjevaju vaše pjesme? – Blud. – Arsen ne skine očiju s njega. – Blud – tiho prošapta Rubelli. – Blud. – I klone.*¹⁰⁷

U drugom dijelu romana, *U šir*, pipovjedač nas izvještava o putovanjima po inozemstvu. Pripovijedanje se odvija u prvome licu jedine. Njegova bolest počinje napredovati te saznaje da boluje od tuberkuloze: *Ne znam kad mi se je počela crveniti – žlijezda naime na vratu. Četiri se je mjeseca upinjala, rasla i krupnila, te sam morao uzeti broj 42 ovratnika. (...) – To je čitavi čvor – progovori jedan liječnik pogledavajući ljubezno u mene. – Razumijete; ove su upale naravi tuberkulozne.*¹⁰⁸

Nailazimo na cijeli niz sličnosti između Arsena i samoga Kamova. Naime, umetnuti su pripovjedačevi zapisi o vlastitome životu, koji se poklapaju sa Kamovljevom biografijom. Osim bolesti, koja nije zajednička Arsenu i Kamovu

¹⁰⁵ Isto, str. 55.

¹⁰⁶ Isto, str. 64.

¹⁰⁷ Isto, str. 85.

¹⁰⁸ Isto, str. 115.

(naime, Kamov nije imao tuberkulozu), slično im je obrazovanje (obojica bili izbačeni iz škola), djetinjstvo, razmišljanja o vjeri (pobožni vjernik postaje ateist nakon školovanja), mnogobrojna i česta putovanja po Europi i sl.

Treći dio, *U vis*, također je pisan u prvome licu. Na nekoliko mjesta možemo povući paralele s futurizmom i ekspresionizmom. Primjerice, opisuje svoje doživljaje vezane uz Torino, a spominje i automobile, brzinu, prolaznost i gradsku vrevu: *Pogled je Torineškinja okretan i brz ko automobil; automobil je simbol ovoga grada i prolaznost je ljepota ovih žena. (...) Grad je to vojničke kratkoće i industrijske sile.*¹⁰⁹

Ekspresionističke značajke prepoznajemo po opisu stanja svijesti koje je iskazano bojama. Arsen je u ekstazi i svijet vidi u mnoštvu boja i nijansi (vidi crnu boju, prikaz pakla i vraga, cerenje čuje urlanje i krikove):

*Vidim bjelinu i pipam tanašnost. Bijela je boja najlakša. Crna je najteža. Ko crvena. Mrak i krv. U noći se ljubi, ubija i pije. Domovina je crna i crvena. I teška. Domovina je crna. I duša je naša crna. Osjećaji su teži od tijela. Vidim pakao, iz kojega sam izašao: vizija crnoga vraga s crvenim jezikom, rumenog ognja i tmastog dima. I duše se mogu štipati s usijanim kliještima, urlati, ridati i ceriti se. Vragovi se bacaju, svijaju i skaču, ali iz pakla ne izlaze.*¹¹⁰ (...) *Gledam u oči i mada su sve jednake ko more, opet su raznobojne ko nebesa; jedna je stvarnost materija, bivstvo: duša; različite su boje, nijanse, oblici: duševnost. Ja tonem u očima. Ja sam panteist.*¹¹¹

¹⁰⁹ Isto, str. 197.

¹¹⁰ Isto, str. 199.

¹¹¹ Isto, str. 207.

Iz prethodnih se citata može zaključiti da, slično kao i u Polićevoj poeziji, možemo odrediti nekolicinu ekspresionističkih elemenata: crna boja, vrag, prikaz pakla, motiv domovine koja je također crna te motive krika i urlanja.

Treći je dio romana nepovezan, misli su razbacane, nema jednostavne radnje ili fabule. Glavni lik kroz neprestano o nečemu promišlja i mijenja svoje stavove te analizira i ironizira da bi na samome koncu prihvatio neodređenost i nepripadnost. Tako se ne želi identificirati niti sa samim sobom: *Jer ja – nisam ja!*¹¹²

Roman prati Arsenove promjene raspoloženja i stavova. U prvome dijelu zaokupljen je analizom, a u posljednja dva autoanalizom. *Ne zna se točno koliko je proteklo vremena od prvog otkrića bolesti na početku romana pa do završne konstantacije 'ja nisam ja', ali i taj završetak upućuje na očividnu činjenicu da se Arsen, prolazeći krize različitog intenziteta, i sam transformirao od bjesomučnog psovača do tolerantnog i iskusnog, ali ravnodušnog čovjeka, koji više nikog ni za što ne okrivljuje ('Nema krivnje na ljudima, svi su nevini'), nikoga ne mrzi, i nikoga ne voli, pa više ništa i ne želi, jer – slabost je njegova snaga, a bezvoljnost njegova volja.*¹¹³

4.2. KNJIGA LAKRDIJA

Prema mišljenju Darka Gašparovića, lakrdija žanrovski najviše odgovara groteski. Za Kamovljeve je lakrdije karakteristično to što se u njima izražavaju određeni strahovi kao što je, primjerice, strah od čovjekove egzistencijalne ugroženosti. *Lakrdija, baš kao i groteska, izobličuje predmetnu zbilju, izokreće*

¹¹² Isto, str. 209.

¹¹³ Pavletić, V., *Kritički medaljoni: Panorama hrvatskih pisaca i djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996., str. 294.

ozbiljnost u porugu ili čak cinizam, a u jeziku logiku izvrće u alogizam paradoksa i oksimorona.¹¹⁴ U lakrdijama Janka Polića Kamova možemo prepoznati brojne autobiografske crte, dakle životna se zbilja poklapa s literarnom fikcijom.¹¹⁵ Kamovljeve su lakrdije: *Brada, Selo, Žena, Katastrofa, Odijelo, Potres, Stjenica i Ispovijest*, a novele: *Žalost, Sloboda, Bitanga, Historijat jednog članka, Čuška i Ecce homo*. Za detaljniju analizu odabrala sam lakrdiju *Katastrofa* i novelu *Bitanga*.

4.2.1. Katastrofa

Pripovijedanje se odvija u prvome licu jednine, a opisuje željezničku nesreću koja je uzrokovala rušenje vlaka. Odmah se da zaključiti kako je to jedan od autobiografskih elemenata u ovoj lakrdiji jer jer ranije u radu spomenuto da je Polić uistinu doživio jednu ovakvu nezgodu (Nikola Polić, *Iskopine*). Pripovjedač izlaže kako je proživio nesreću zajedno s prijateljem Pankracijem. *Kako se je vlak srušio, doznao sam sutradan; što sam kod te prilike osjetio, dozvao sam si u pamet nakon nekoliko dana; što sam kod svega toga vidio i opazio, sjetio sam se tek nakon nekoliko tjedana, pošto sam počeo misliti. Bilo je lako shvatiti da padamo; kad smo se sustavili, rekoh: Dobro je.*¹¹⁶

Za ovu su lakrdiju značajni snovi. Naime, pripovjedač prepričava svoja tri sna. Prvi je san bojevima. Sanja da je general u ratu koji na koncu završava na vješalima: *Jedamput snivah čitavi roman: revolucija, ruši se državni poredak; ja sam general; pravimo utvrde; narodna me skupština proglašuje diktatorom;*

¹¹⁴ Gašparović, D., *Kamov*, Adamić, Rijeka, 2005., str. 88.

¹¹⁵ Isto, str. 184.

¹¹⁶ Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str. 292.

*bombardiranja (...) Neprijateljska se vojska približava; mene vješaju.*¹¹⁷ Drugi je san o smrti: *Drugi sam put snivao da sam umro; dizah se visoko, nad zemljom; imao sam tijelo, ali lako kao dah; dugo plivah u zraku; zemlja-magla; atmosfera-magla; sve nekud smeđi, laki, prozirni oblaci.(...) Bio sam obišao svemir i tu sam imao ostati za sve vijeke vjekova i nije me nimalo mučila pomisao, kad će sve to prestati, hoću li naći čovjeka, hoću li dočekati promjenu. Ovako ostah stoljeća... Kad se probudih, nije bila još ni ponoć.*¹¹⁸ Treći je san o letenju: *Treći put – a to biva često – snivah da letim: samo manem rukama i eto me u zraku; manem još i eto me do zvonika: manem i ne vidim više zemlje.*¹¹⁹ Pripovijedanje je u ovoj lakrdiji distancirano, pripovjedač hladno i bez osjećaja izvještava o podacima s mjesta nesreće: nabraja koliko je mrtvih ili ozlijeđenih te bez susjećanja opisuje kako s Pankracijem pomaže unesrećenima: *Pankracije se i ja dadosmo na posao s velikim marom i ozbiljnošću, bez žurbe, kao da nam je do toga da posao obavimo solidno i u redu, pa i žrtvovali više vremena.*¹²⁰

Groteskni su opisi osoba koje su nastradale u rušenju vlaka. Primjerice, jedan je stradalnik, iako je bio prljav i krvav, htio da mu se zaveže kravata: *Onda čuh slabi i hrapavi glas: htio je da mu svežem kravatu. Ja učinih bez čuđenja; dapače se začudih kako nisam mogao shvatiti odmah da tome čovjeku, kojemu nos visi na tankoj niti kože i tmasta, krvava, slinasta zemlja poput lijepka drži na okupu brkove, trepavice i lice – da tome čovjeku kravata ne stoji, kako se pristoji.*¹²¹

Lakrdija započinje pripovjedačevim prisjećanjem na proživljenu željezničku nesreću, zatim se opisuje način na koji pripovjedač/glavni lik i

¹¹⁷ Isto

¹¹⁸ Isto

¹¹⁹ Isto

¹²⁰ Isto, str. 293.

¹²¹ Isto, str. 294.

prijatelj Pankracije pomažu unesrećenima, nakon toga prepričavaju događaj na način da pomalo izmjenjuju stvarne događaje jer se ni sami ne sjećaju što se točno zbilo. Sve završava viješću da će obojica primiti odštetu od 500 kruna zbog pretrpljenog straha. Novac troše na provod i žene: *Nikada nam se nešto takova nije još dogodilo: imati 500 kruna koje su suviše našem načinu života. A tu – u mene – toliko želja koje bi se porodile na pogled žena, likera, vina; na pomisao velegrada, kazališta, Pariza; žele uživanja, sporta i komoditeta. I kako sam morao paziti, kako izgleda birtija, u koju ću ući (po izgledu pogađaš i cijenu); koliko traži žena, s kojom ću spavati; koliko košta vino kojeg ću se napiti – tako sam od danas mogao bez straha i premeditacija ući, gdje sam htio, i uzeti, što sam htio.*¹²² Nakon što je potrošio sav novac, na životu ga je držala misao da će mu se možda opet dogoditi slična situacija, kao ova s dobitkom 500 kruna: *I bio bih se ubio da me nije spasilo moje duboko uvjerenje koje stekoh iskustvom da će opet doći nešto, kakva nesreća, lutrija, tisuće, milijuni i da ću onda znati nakon ovog iskustva novac bolje potrošiti i više ga se naužiti. (...) I ja čekam strpljivo, pun nada, planova, vjere i idealizma i nikakva me novčana stiska ne može natjerati na samoubistvo. Dapače! Strah je smrti u mene tako velik, te malo putujem, a ako je bura, ne bih za sve blago ovoga svijeta ušao u željeznicu... I to mi ne oduzima vjere u sretni slučaj; to me naprotiv uvjerava još više da se slučajno može naći hiljadarka i na cesti.*¹²³

Pripovijedanje u ovoj lakrdiji valja shvatiti kao temu, a Kamovljevog pripovjedača kao lakrdijaša koji se pripovijedajući zabavlja.¹²⁴

Ekspresionističke odlike ove lakrdije prepoznamo po ekspresionističkim snovima opisanima na samome početku. Iz njih je moguće iščitati prizore rata,

¹²² Isto, str. 296.

¹²³ Isto, str. 297.

¹²⁴ Protrka, M., *Pripovjedačeva maska lakrdijaša: Čitanje Kamovljeve novele Katastrofa*, Umjetnost riječi (2001), br. 45(2), str. 123.

ubojstva, smrti, krvi, javlja se krik, a izražena je tamna boja (npr. polutamna zora) te stanje rezignacije. Ekspresionistički su i groteskni opisi stradalnika u željezničkoj nesreći.

4.2.2. Bitanga

Podnaslov ove novele je *Slika iz zagrebačkog života*, što znači da je, za razliku od ostalih novela i lakrdija, mjesto zbivanja jasno naznačeno. Bitanga je glavni lik novele, a pripovijeda se u trećem licu (sveznajući pripovjedač). On je zagrebački student koji potječe iz provincijskog sela. Njegovo je neobično prezime odmah postalo poznato među studentima i profesorima te je postao omiljen. Međutim, njegova je popularnost među mladima ironična jer mu se svi zapravo podsmjehuju: *Mladi mu se ljudi, da pokažu, e nisu ni tako mladi, stadoše smijati, a kako je od ničega najlakše postati megaloman, Bitanga počeo vjerovati da je duhovit.*¹²⁵ Bitanga sebe smatra boljim od bilo kojeg provincijalca iz sela. Uzdiže grad i građane te smatra da može prepoznati provincijalca na gradskim ulicama: *Da sam na selu, gospodo, ja bih samo buljio – govorio bi često Bitanga, budući da nije imao vremena za pisanje. (...) Poza pastira, telića, kretena. Grad nema te poze. Grad gleda. Na selu bih bio pastir, tu sam original. Na selu bih bio telić, tu sam nadobudna omladina. Na selu bih bio kreten, tu sam kritik i filozof. Selo bulji, grad gleda. – Provincijalca nije teško prepoznati. On u masi luta i bludi plaho, nespretno i nesigurno kao šumska zvijer.*¹²⁶

Bitanga ima razne vizije, poput vizije potresa i Zagreba: *Oko tri izjutra začuje šum u ušima i prepozna u tom potres. Vidio, kako zidovi hodaju, i čuo, kako od toga škripi pod. (...) Bitanga se trese od vizije. Oči mu pune pohote, a usne okrupnile kao da progoni djevojčice. (...) Kao crna Sodoma propast će bijeli*

¹²⁵ Polić Kamov, J., Pjesme, novele i lakrdije, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000., str. 346.

¹²⁶ Isto, str. 347.

Zagreb. Bijeli galeb na obali Save, bijele, srebrne Bjelouške. Krila mu zelena, ta njega parkovi nose! Bez šuma svojih, Zagreb bi bio polumrtav, sakat, nakaza.¹²⁷ Bitanga proživljava nemire i sve više razmišlja o svojoj obitelji, zaručnici Ružici kojoj ne odgovara na pisma i sinu koji je doživio samo godinu dana. Razdire ga činjenica što mu se ne može sjetiti imena: *Šta mi treba to ime? Zašto se toliko patim da ga se sjetim? To je drzovito. Trebam ga, jer ga – ne trebam. Moram ga se sjetiti, jer – ne mogu! To je drzovito.*¹²⁸ Promjena do koje dolazi u noveli vezana je uz Bitangina stanja svijesti. On je na početku omiljen među mladima, kolegama i profesorima, ali sve je to samo ironiziran prikaz provincijskog studenta. On smatra da ga svi vole, međutim okolina ga izruguje, a on toga nije svjestan, nego umišlja da je primjer mlađim kolegama. Nakon toga slijede njegove vizije o potresu, halucinira, zamišlja katastrofu i apokalipsu Zagreba. Na samome kraju novele doznajemo da je Bitanga izgubio zdrav razum te se napokon sjeti da mu se sin zvao isto kao i on – Aleksija: - *Ja sam, reći će, lud. Zatvorite me. Ja sam lud. Ja, Aleksija – a... Nešto mu zviznu pokraj uha kao tane. Ušesa mu dršću i on ćuti, kako mu smijeh duva u čelo, u kose, za vrat... Pa njegov se je sin zvao kao i on: Aleksa! (...) On se pretvara u prirodu: u stoljetne papige, u prepotopne mamute, u nebotične orlove, u vitke pantere, u šarene zmijske i ćuti da se je raširio kao balon, kad će poletjeti i pući. U ludosti u koju zapada on pronalazi mir slobodu: No ta sreća je ludost. (...) Valja prevariti ludost. I on skine kaput, prsluk i košulju. Slobodan. Spašen. (...) Ali ga odmah otpreme u bolnicu. Šef ga redarstva, kao kafanski prijatelj, zagrne svojom kabanicom, našto se Bitanga nađe uvrijeđen pa se naglo uozbilji i ne progovori više ni riječi.*¹²⁹

¹²⁷ Isto, str. 353.

¹²⁸ Isto, str. 355.

¹²⁹ Isto, str. 356.

Ekspresionistički opis Zagreba u drugome dijelu novele sadrži jesenske boje. One na neki način određuju stanje Bitangina uma. Iako su jesenske boje umirujuće, njegova je misao nemirna: *Jesen crvena, žuta, crna, zelena i bijela lišća uljuljava mu misao, ali on se ne da umiriti. Gleda šarolikost rane jeseni, kakvu nikad poslije ne vidje. (...) Nešto šušti u njemu, a to je tako suho i šareno i samo još čeka da ga pospe snijeg. Čuvstva mu se isušila i ne bi ih ni osjetio da ne gleda sad, kako mu ih život odnaša i kida, kida.*¹³⁰ Groteskne vizije i halucinacije koje Bitanga ima o Zagrebu također su ekspresionističke. Primjerice, u viziji potresa značajni su opisi nemira i panike među ljudima: *Ljudi bježe; pune su ih ulice i tu se dave, tuku, hripe, laju, mrcvare, grohoću. Pakao. Svi poludješe od straha. Bjesomučno žene deru odjeću i kožu i traže krvavim noktima oči. Muškarci cere zube, reže kao psi, a oči im crvene kao u mladih kunića.*¹³¹

¹³⁰ Isto, str. 351.

¹³¹ Isto, str. 353.

5. ZAKLJUČAK

Janko Polić Kamov specifična je pojava hrvatske književne avangarde. Buneći se protiv uobičajenog stila pisanja s početka XX. stoljeća šokirao je publiku i kritiku svojim stilom. Bunio se protiv svega što se u tadašnjim okvirima činilo prihvatljivim i poželjnim. *Pjesnik psovke i bijesa, vjesnik permanentne pobune protiv društvenih konvencija, Kamov je darovito ali ne prevrelo kiptio i ključao na vatri mržnje i nepriznavanja, štaviše negacije, ne očekujući da će njegovo iskreno i autentično, pa makar i sirovo surovo pisanje biti prihvaćeno od strane zastupnika neživotnog artizma, u doba moderne.*¹³²

U ovome sam radu, uz pomoć literature, pokušala navesti sve karakteristike Polićeva specifičnog stila pisanja te ih potkrijepiti primjerima iz konkretnih književnih djela. U fokusu nisu bila Kamovljeva poetska niti dramska ostvarenja, već isključivo prozna: roman *Isušena kaljuža* te lardije *Katastrofa* i *Bitanga*. Upravo sam na temelju potonjih djela pokušala prikazati avangardne odrednice koje se protežu djelima Janka Polića Kamova. Dominantna avangardna odlika njegovih djela vezana je uz ekspresionizam. Ekspresionistički elementi u Kamova često podrazumijevaju groteskne opise. Oni se odnose na vizije koje imaju likovi ili halucinacijska stanja u kojima se nalaze. Primjerice, u *Isušenoj kaljuži* glavni lik i pripovjedač, Arsen Toplak, analizira, promišlja o životu, njegovu smislu, ali i o samome sebi. Upravo su njegova stanja svijesti opisana na ekspresionistički način. Misli su mu nepovezane, u opise njegovih promišljanja uključene su razne boje koje simboliziraju nemir njegove duše. Dvije analizirane lardije također se odlikuju ekspresionističkim obilježjima. U *Katastrofi* glavni lik nakon doživljene nesreće sniva o raznim događajima, a nakon toga slijede opisi unesrećenika koji

¹³² Pavletić, V., *Kritički medaljoni: Panorama hrvatskih pisaca i djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996, str. 291.

zapomažu. Izraženi su njihovi krikovi i grimase te su opisana krvava i slomljena tijela. U *Bitangi* glavni istoimeni lik doživljava vizije potresa i apokalipse, a u opisu se tih vizija također mogu prepoznati spomenuta obilježja.

SAŽETAK

U radu se analizira Kamovljev književni opus uzimajući u obzir *Isušenu kaljužu* te lakrdije *Katastrofu* i *Bitangu*. Cilj je prikazati avangardne elemente navedenih djela. Pokušava se objasniti važnost Janka Polića Kamova u hrvatskoj književnosti te se nudi kratak pregled onodobne književne kritike o Kamovu. U njegovu stvaralaštvu možemo prepoznati brojne avangardne značajke, a naročito ekspresionističke. One su vidljive u njegovoj prozi, poeziji i drami. Poseban je naglasak u ovome radu upravo na ekspresionističkim značajkama u ranije spomenutom romanu te lakrdijama.

KLJUČNE RIJEČI: Janko Polić Kamov, avangarda, ekspresionizam, *Isušena kaljuža*, *Bitanga*, *Katastrofa*, lakrdije

POPIS LITERATURE

1. Asino, R., *Antun Gustav Matoš prema Janku Poliću Kamovu: je li Matoš doista ispravno ocijenio Kamova?* (294 – 317) u: *Dani hvarskog kazališta/ Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Zagreb – Split, 2007.
2. Babić, D. (1984), *Janko Polić Kamov. Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 10-11(1), 233-238. Preuzeto s: <http://hrcak.srce.hr/92554> (21. 8. 2017.)
3. Batušić, N., Kravar, Z., Žmegač, V., *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 27 – 36, 53 – 59, 79 – 87, 97 – 101
4. Čerina, V., *Isušena kaljuža* (363 – 382); Polić Kamov, J., *Silvije Strahimir Kranjčević* (329 – 338) u: *Hrvatska književna kritika: Nehajev i suvremenici*, Matica hrvatska, 1964., Zagreb (Predgovor napisao i izbor izvršio Šime Vučetić)
5. Detoni Dujmić, D., *Začinjavci grotesknog*, Forum 22 (1983.), knj 46, br. 11-12, 822-835
6. Gašparović, D., *Kamov*, Adamić, Rijeka, 2005.
7. Ivanišin, N., *Fenomen književnog ekspresionizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
8. Pavletić, V., *Kritički medaljoni: Panorama hrvatskih pisaca i djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996., 290 – 294
9. Petrač, B., *Futurizam u Hrvatskoj*, Matica hrvatska – Ogranak Pazin, 1995.

10. Polić, I. (2017), *Janko Polić Kamov – ususret avangardi. Anafora : Časopis za znanost o književnosti*, 4.(1.), 125-140. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/184810> (21. 8. 2017.)
11. Polić Kamov, J., *Isušena kaljuža*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.
12. Polić Kamov, J., *Pjesme, novele i lakrdije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2000.
13. Popović, B., *Ikar iz Hada*, Kolo, Zagreb, 1970.
14. Protrka, M., *Pripovjedačeva maska lakrdijaša: Čitanje Kamovljeve novele Katastrofa*, Umjetnost riječi (2001), br. 45(2), 117-123
15. Serjanović, B., *Modernizam u romanu Isušena kaljuža Jana Polića Kamova*, Adamić, Rijeka, 2001.
16. Slabinac, G., *Hrvatska književna avangarda (Poetika i žanrovski sistemi)*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
17. Slabinac, G., *Sugovor s literarnim đavlom (Eseji o čitateljskoj nesanicu)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., 93 – 107
18. Stupin Lukašević, T., *Kamov, Čerina i Krleža*, Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, 25(1), 59-74., (2013.) Preuzeto s: <http://hrcak.srce.hr/105000> (21. 8. 2017.)
19. Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti*, knj. III (Moderna), Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 260 – 292
20. Urem, M. – Zagorac, M., *Janko Polić Kamov: Njegovo & naše doba*, Izdavački centar Rijeka, 2010.

Internetske stranice:

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4808> (12. 4. 2018.)

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52134> (5. 5. 2018.)

<http://proleksis.lzmk.hr/129748/> (5. 5. 2018.)